ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII. Dizi-Sayı: 14

ERMENİ AYAKLANMALARI (1894-1909) SEMPOZYUMU

23 Ocak 2014, ANKARA BİLDİRİLERİ

YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Ahmet CİHAN
Prof. Dr. Ahmet KANKAL
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
Arş. Gör. Can DEVECİ
Uzm. Yrd. Akif ARSLAN
Uzm. Yrd. Birkan SOYKAN
Uzm. Yrd. Yasin ARIK

BİLİM KURULU

Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Prof. Dr. Justin MCCARTHY
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ
Prof. Dr. Yusuf SARINAY
Prof. Dr. Haluk SELVİ
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK
Doç. Dr. Recep KARACAKAYA

ANKARA, 2015

AMERİKALI MİSYONER GEORGE P. KNAPP VE BİTLİS'TE ERMENİ OLAYLARI (1893-1896)

HALUK SELVİ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda başlayan bağımsızlık hareketleri içinde misyonerlerin ayrı bir yeri vardır. Hem Yunan, hem Sırp, hem Bulgar hem de Ermeni bağımsızlık hareketlerinde bu misyonerlerin nasıl etkili olduklarını gösteren birçok çalışma vardır.[1] Yine bu yüzyılın başında kurularak dünyanın farklı coğrafyalarında faaliyet gösteren Amerika misyoner teşkilatı (American Board) Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her yerinde aktif olarak çalışmış, özellikle Hıristiyanlığın diğer mezheplerine mensup Osmanlı vatandaşlarını önce kendi mezhepleri olan Protestanlığa geçirmeye sonra da bunların bağımsız birer Hıristiyan devlet kurmalarını önermeye başlamışlardır.

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü, hselvi@sakarya.edu.tr

1 Misyonerler ve misyonerlerin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri ile ilgili olarak son yıllarda Türkiye'de birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazılarını şu şekilde verebiliriz: Ömer Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı, C. II,* (edit. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999; Erdal Açıkses, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu, Özel Sayısı II,* (Mart-Nisan 2001), Yıl:7, S. 38; Erdal Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri,* Ankara, 2003; Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları,* İstanbul 1989; Gürsoy Şahin, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rolleri Üzerine Bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* c. VII (Haziran 2005); Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19 (2006); George E. White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Ter: Cem Tarık Yüksel, İstanbul, 1995; Osman Kılıç, "Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri", *Ermen Araştırmaları*, sayı:29 (2008); Metin Hülagu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Çerçevesinde Türkiye", *Hoşgörüden Yol Ayırımına Ermeniler,* Yay. Haz. Metin Hülagu v.d. c. III, Kayseri, 2009, ss. 95-159.

Kendi ülkelerinde kurdukları yardım kuruluşları ile topladıkları paraları Osmanlı Devleti'nde dağıtarak gayrimüslimlerin sempatisini kazanan misyonerler, bu paralarla açtıkları okullarda dini ve milli düşüncelerle yoğrulmuş yeni bir kuşak yetiştirmeyi başardılar. 1840'larda başlayan misyoner çalışmaları 1890'larda meyvelerini vermiş, bu durum Osmanlı Devleti'ni misyonerlere karşı tedbirler almaya sevk etmiştir. Ancak Avrupa ve Amerika hükümetleri üzerinde ve kamuoyunda basın yoluyla etkili olan misyoner teşkilatları kapitülasyonların verdiği hakları kullandıklarını iddia ederek Osmanlı Devleti'nin kendini koruma çalışmalarını, insan hakları ihlali olarak dünyaya ilan etmişlerdir. Kendi ülkesinde bağımsız bir Ermeni Devleti kurulması çalışmalarını önlemek isteyen ve bu çalışmalar sırasında sık sık Amerikalı misyonerlerle karşı karşıya gelen Osmanlı Devleti karşısında bütün Hıristiyan dünyayı bulmuş, kendini koruyamaz olmuştur.

1890-1896 yılları arasında Anadolu'nun hemen hemen her yerinde Taşnak ve Hınçak cemiyetlerinin başlattıkları ayaklanma hareketleri özellikle Ermenilerin yoğun olarak bulundukları doğu bölgelerinde yaşanmıştır. Bitlis bu vilayetlerin başında gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen Ermeni olayları içinde 1893-1896 yılları arasında cereyan eden Bitlis ve Sasun Olayları, üzerinde durulması gereken konulardandır. Bu olaylarda misyonerlerin çalışmalarını ve etkilerini göstermesi açısından Misyoner George P. Knapp'ın faaliyetleri önemlidir. Bu tebliğ, 1895-1896 yıllarında Bitlis'te bir Amerikalı misyonerin nasıl çalıştığını, Ermenileri nasıl tahrik ettiğini, bu çalışmalara son vermek isteyen Osmanlı Hükümeti'nin uluslararası alanda karşılaştığı problemleri, misyoner bir ailenin 1840-1918 yıllarında Doğu Anadolu'da iki nesil boyunca nasıl çalıştığını, 1915 olaylarında misyonerlerin hangi ruhla yaşananları soykırım olarak değerlendirdiklerini, Avrupa ve ABD basınının bu olaylara yaklaşımını ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

1- Bitlis'te Misyonerler ve Knapp Ailesi

Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerini yürütebilmek için ABD'nin Massachussetts Eyaletinde Boston kentinde toplanan üç Protestan kilisenin temsilcileri, 1810 yılında "American Board of Commisioners for Foreign Missions"u (ABCFM) kurmuşlardır. Bu kuruluş 1818 yılında yaptığı yıllık toplantısında Osmanlı Devleti'ne

bir misyoner heyeti göndermeyi kararlaştırmıştır. Amerikan Board tarafından Bitlis'e ilk gönderilen misyonerlerden birisi George Cushing Knapp'tır. Konumuz olan George P. Knapp'ın babası olan C. Knapp bu şehirdeki ilk misyoner teşkilatını 1858'de kurmuştur. Bitlis'te Heresan Mahallesi'nin Hristiyan kısmında 1862 yılında bir Amerikan mektebi vardı. Yine aynı mahallenin erkek mektebi yanında 1860 yılında açılmış bir Amerikan Mektebi bulunmaktaydı. Her iki okulun da kurucusu George C. Knapp'tı. 1893 yılında Bitlis'te Mahallebaşı'nda Knapp tarafından bir Amerikan mektebi daha kurulmuştu. Bu okulun müdürlüğünü yapan misyoner Cole de Ermeni olaylarına adı karışanlardan birisi idi. Bu okullar Protestan ve Ermeni öğrencilere hizmet vermekteydi. 1893 yılı itibariyle Bitlis Vilayetinin tamamında 24 Amerikan mektebi vardı.[2]

Bu yabancı mektepler yanında Bitlis vilayet merkezinde İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslar da görev yapmaktadır. Bu konsoloslar misyonerlerle devamlı bir ilişki içerisindedirler ve her konuda birlikte hareket etmektedirler. Anadolu'da ilk Ermeni olaylarının bu şehir çevresinde çıktığı düşünülürse konsolosların ve misyonerlerin varlığı ve işbirliği önemli bir sonuç ortaya çıkarır. Bitlis'i cazibe haline getiren en önemli unsur Ermeni nüfusunun yoğunluğudur. 1893 yılında Bitlis'te 167.054 Müslüman, 101.358 Ermeni yaşamaktaydı. İmparatorluğun en yoğun Ermeni nüfusunun yaşadığı Bitlis Merkez Sancağında 44.460 Müslüman, 30445 Ermeni yaşıyordu.[3]

Baba Cusing Knapp, Bitlis'te 40 yıl görev yaptı. Karısı Alzina M. Knapp da bir misyonerdi. Van'da görevli misyoner Dr. Raynolds da Knapp'ın arkadaşlarındandı ve birlikte çalışıyorlardı. Bunlar Kürt Musa Bey olayında aktif olarak yer almışlar, Avrupa ve ABD kamuoyunu Osmanlı Hükümeti aleyhine kışkırtmışlardı. 1883-1890 yılları arasında Osmanlı Devleti'ni uluslar arası alanda bir krizin eşiğine getiren hadisenin baş aktörü olan C. Knapp, kendisini ve arkadaşını Musa Bey'in öldürmek kastıyla dövdüğünü iddia etmiş, kriz 6 yıl boyunca çözülememiştir.[4]

2 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, 2005, s. 341.
3 Kemal Karpat, *Ottoman Population*, Wisconsin, 1958, s. 130-131.
4 Bu olay hakkında bkz. Musa Şaşmaz, *Kürt Musa Bey Olayı, (1883-1890)*, İstanbul, 2004.

12 Mart 1895'te, oğlu Knapp'ın olaylardaki kışkırtıcılığının ortaya çıkması ve tutuklanması sırasında ölen Cusing Knapp ile ilgili övgü dolu yazılar misyonerlerin yayın organı olan The Missionarry Herald da yayınlanmış, Bitlis Ermenilerinin bir kısmı dükkânlarını kapatarak, okulları üç gün tatil etmişler ve The Missionary Herald'a mektuplar göndererek onun çalışmalarını övmüşlerdir. The Misssionarry Herald'a göre, Knapp doğu Hıristiyanlığı içinde, halk arasında daima saygı ile anılacaktı.[5]

George C. Knapp'ın iki oğlu iki kızı vardı. Oğlu George P. Knapp ve kızı Grace H. Knapp Bitlis'te ve Van'da misyoner teşkilatındaydılar. Diğer çocukları ABD'de eğitim görüyorlardı. George P. Knapp 1895 Sasun Olaylarında ve Bitlis'te meydana gelen olaylarda ön planda yer almış, Ermenileri hükümet aleyhine kışkırtmıştı. Kız kardeşi Grace H. Knapp ise, soykırıma dair en sık kullanılan ve 1915 olaylarının Avrupa ve ABD vatandaşları tarafından soykırım olarak algılanmasına sebep olan "Tragedy of Bitlis, New York, 1919" kitabının yazarıdır. 1890'larda Van'da bir misyoner olarak çalışan Grace, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bitlis'te bulunan Kızılhaç heyetinde bir hemşire olarak görev yaptı. Buradan gizlice İstanbul'daki ABD Büyükelçisi Morgenthau'ya mektuplar gönderdi. Mavi kitaptaki bazı mektuplar da yine bu kadına aittir ve çoğu yerde "Van'daki bir hemşire", "Bitlis'teki bir hemşire" olarak ismi geçmektedir. Grace Knapp, Bitlis'teki kardeşi P. Knapp ile devamlı haberleşme halindeydi. Olayların en yoğun yaşandığı 1895 Ekimine ait olup Osmanlı Hükümeti'nin eline geçen bir mektupta, Grace şu konular üzerinde duruyordu: "Mümkün olduğu halde buraya geliniz. Sizi buraya şunun için çağırıyorum: B. Nişan buraya gelmekten çekiniyor. Olaylar çıkacağı ile ilgili bir takım rivayetler dolaşıyor, Nişan Bitlis'te öldürülmekten ise Van'da katledilmeyi tercih ediyor. Bir habere göre, New York'tan toplanan elli ya da yüz bin dolar Mösyö Hallward tarafından Van'da dağıtılacakmış. Bu şahıs misyo-

5 The Missionarry Herald, vol. XCI, Boston, 1895, s. 187-188. Osmanlı Devleti'nin Washington Sefiri Mavroyani Bey, 3 Ocak 1896 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderdiği raporda, Türkiye'deki misyonerlerin gizli ve açık maksatlı haberler gönderdiklerini, yabancı ülkelerdeki Amerikan misyoner komiserlerinin sözcülüğünü yapan The Missionarry Herald'ın da ABD'de her gün Türk Hükümeti aleyhine yayınlar yaptığını ifade ediyordu. *(Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, cilt 39, İstanbul, 1990, Belge No: 78).*

nerlerden oluşan bir komite kuracağını söylüyorsa da bunu başaramaz. İstanbul'da 80 Ermeninin katledildiği ve cesetlerin sokak ortalarında beklediği ifade ediliyor. Bu durumu Hallward ile görüş ve para işini hallet. Oradaki derslerinizi validenize bırakarak buraya geliniz."[6]

Temelde Türk düşmanlığı ile yetişen bu aile fertleri Türklerin kaderini de etkilemiş, Hıristiyan dünyasını onların aleyhine kışkırtmayı başarmışlardır. Babasının bu uğurda çalıştığı ve Kürt Musa Bey olayında Müslümanlar tarafından aşağılandığı, abisinin 1896 yılında tutuklanarak sınır dışı edildiği ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Boston'da misyonerlerin başında olduğu düşünüldüğünde, böyle bir millete ve devlete karşı Bayan Knapp'ın yazdıkları ne kadar doğru ve tarafsız olabilirdi? Mavi Kitap'ın yazarı Bryce da bu sırda George P. Knapp ile görüşme halindeydi ve onunla birlikte soykırım yazımını inşa ediyorlardı. Bütün bu süreç 1893-1896 yılları arasında meydana gelen olaylar ile kin ve nefret noktasına ulaşmıştı. Bu dönemde meydana gelen olayları tahlil etmeden 1915 olaylarında Avrupa ve Amerika kamuoyunun mantığını anlamak gerçekten zordur.

2- Bitlis'te Ermeni Olayları ve George P. Knapp

Bitlis'te bir misyonerin oğlu olarak dünyaya gelen ve çocukluğunu burada geçiren George P. Knapp, yüksek öğrenimini ABD'de yaptıktan sonra Bitlis'e tekrar dönmüş buradaki bir mektepte öğretmenliğe başlamıştı. Babasının uzun yıllar bu şehirde görev yapmasından dolayı bir Osmanlı vatandaşı gibi, bir Bitlisli gibi yaşadı, çocukluğunun ve gençlik yıllarının geçtiği bu bölgede arkadaşları olan Ermeniler komitacılık eylemlerine karıştı. Hem bu durum hem de 1880'lerden beri bölgede başlayan Müslüman-Ermeni çatışmasının kendilerine de sirayet etmesi, onda da Osmanlı Devleti'ne ve Müslümanlara karşı bir düşmanlık hissi uyandırdı. Müslümanlar, düşmanları olarak görmeye başladıkları komitacı Ermenileri koruyan ve maddi açıdan besleyen bu Amerikalıları, misyonerleri şehirlerinde artık istemiyorlardı. Bu istememezlik misyonerleri Ermeni komitacılara daha çok yaklaştırdı, bütün Ermenilerin harekete geçirilmeleri bölgede çalışmalarına devam edebilmeleri açısından daha faydalı görülmüştü.

6 BOA. HR.SYS. 2857/78.

1893-1895 yılları arasında Sasun ve Bitlis'te meydana gelen olaylarda, birçok Müslüman ve Ermeni hayatını kaybetmiş, Ermeni komitacıların masum halkı ayağa kaldırması ile başlayan bu olaylar Avrupa kamuoyunda masum Hıristiyan Ermenilerin Müslümanlar ve Osmanlı hükümeti tarafından katli şeklinde duyurulmuştu. Bitlis valiliği ve bölgedeki Osmanlı ordusuna bağlı birlikler (Sekizinci Fırka Kumandanlığı) olayların nasıl ve kimler tarafından başlatıldığını araştırmış ve Ermeni komitacıların yanında misyonerlerin de bölge halkını tahrik ettiğini görmüşlerdi.

Bu olaylar başlamadan önce Misyoner P. Knapp, kilise ve murahhashaneye giderek Bitlis vilayetinde görevli Ermeni ileri gelenlerine Erzurum'daki Ermenilerin Osmanlı hükümeti tarafından teklif edilen görevleri kabul etmediklerini, vilayet meclislerinde bulunan Ermenilerin görevlerine devam etmediklerini söyleyerek onların da Erzurumlular gibi davranmalarını tavsiye etmişti. Bitlis memurları P. Knapp'ın bu tavırlarından rahatsız olduklarını beyan eden şikâyetlerde bulunmuşlardı (15 Ekim 1895). Bu eylem P. Knapp'ın ilk eylemi değildi ve 1893 yılında başlayan olaylarda Bitlis Ermenilerini Müslümanlara karşı kışkırtmıştı. Dönemin Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa, olayların tarihine dair verdiği bilgilerde, Bitlis Komiserliğinin detaylı raporlar halinde Knapp ile ilgili bilgiler gönderdiğine değiniyor, bütün bu delillere rağmen Knapp'ın Bitlis'ten çıkarılamadığını, tutuklanamadığını bunun sebebinin kapitülasyonlar ve Sultan II. Abdülhamit'in çekingenliği olduğunu kaydediyor.[7]

7 Hüseyin Nazım Paşa, Knapp'ın 13 Ekim 1893'te Bitlis'teki Hınk Horen Ermeni kilisesinde, olayları başlatan vaazını şu şekilde aktarıyor: "... Bütün Ermeni muteberanından maada etraf köylerden ve kazalardan Ermeniler gelmişti. Biraz sonra içeriye kara sakallı, hafifçe esmer birisi girdi. Herkes makamı tazimde ayağa kalktı; bu gelen, protestan misyonerlerinden (Corç) idi. Corç Hınçakyan komitesinin eli, ayağı ve ihtilalin o taraflarda nazımı idi. Corc etrafına müteazzımane selam verdikten sonra hitabet kürsüsüne çıktı; bir, iki defa öksürdükten ve manyatizma eder gibi herkesi şöyle bir süzdükten sonra başladı:
- Biliyor musunuz? Bu sıralarda Ermeni milletinin tarihi yazılıyor! Bu tarihi şöyle veya böyle yazmak, şerefle açıp, şerefle bitirmek sizin, Ermeni kavmi necibinin elindedir. Anadolu'nun her tarafında isyan başlamıştır. Payitahttaki ihtilaller yeniden canlanmıştır. Ermenistan bayrağı her tarafta dalgalanıyor, bu bayrağın üzerinde istiklal, hürriyet ve barbar Türklere lanet yazılıdır. Bütün düveli muazzama sizinle beraberdir. İngiltere sizlere en yeni silahlardan göndermiştir. Bu silahları ben pekâlâ biliyorsunuz ki iktiza edenlere verdim. Silahı olmayan bana müracaat etsin, vereyim... Hınçak komitemiz, kahraman sadasını bütün âlemi medeniyete

Saadettin Paşa'nın başkanlığında kurulan, Anadolu'daki Ermeni olaylarını incelemekle görevli heyetin 15 Ocak 1896 tarihinde hazırladığı raporda da, Bitlis Vakasının birinci müsebbibi George P. Knapp olarak gösteriliyor, Hınçaklarla doğrudan doğruya ilişki içerisindeki Knapp'ın bölgedeki Ermeni çocuklarını bağımsızlık yolunda eğittiği ve silahlı direnişe sevk ettiğinin sabit olduğu anlatılıyordu.[8] Yine 1895

---

duyurmuştur ve size lazım olan silahlarla beraber para da temin etmiştir. Bugün barbar Müslümanların Cuma günüdür..."
Bu nutku Ermeniler derin bir huşuu dindarane ile dinlediler ve Allah'ın Hınçakyanın emrini harfiyen tatbik edeceklerini söylediler.
Kiliseden çıkmazdan evvel birisi bağırdı:
- Hey kardeşler! Bugün barbarlar Cuma namazında iken pis kanlarını akıtacağımıza şurada İsa Peygamber namına yemin edelim.
Bütün cemaat bir gulgule halinde cevap verdi:
- Barbarlar, bugün Cuma namazında tepeleyeceğimize İsa peygamber namına yemin ederiz!
Cemaat gitmeğe hazırlanıyordu; Corc tekrar seslendi:
- Hepinizin silahı var mı? Olmayanlar Karmırak kilisesine gelsinler; silah verelim.
Birçok sesler işitildi; soruyorlardı: - Şimdi gitsek silah alabilir miyiz?
- Hay hay! Vakit geçirmeyiniz.
Bitlis Ermeni muteberanından Basmacıyan Hacı Manok ayağa kalktı; heyecanlı bir sesle bağırdı:
- Yaşasın Ermeni milleti! Kardeşler; bugün her kim millet için canını feda ederse şehit olacaktır. Şehit olanların ailesi de hiçbir vakit idaresiz, ekmeksiz, parasız kalmayacaktır. Vakit geçiyor; şimdi hepimiz gidip bize burada verilen talimat dairesinde işe başlayalım; Allah yardımcımız olsun. Hepimiz kanımızın son damlasına kadar uğraşacağımıza yemin ederiz!"
Cemaat bu suretle dağıldı."
13 Teşrinievvel Cuma günü akşam Bitlis polis komiserliğinden şu şifreli telgrafnameyi aldım:
"Zaptiye Nezareti Celilesine
Bugün Müslümanlar Cuma namazında iken Ermeniler camilere hücum etmiş ve tarafeynden telefat ve mecruh vuku bulmuştur. Tafsilatı yarın arz olunur."
Bu vakayı takip eden günlerde komite faaliyetlerini daha ziyade arttırdı. Mütemadiyen fedai yazıyor ve bu vazifeyi kabul etmeyenleri cerh veya katlediyordu. Protestan misyoneri Corç ise teşkilatına devamdan çekinmiyordu. Gigork Ağa'nın cerhini ve Hamazap'ın gaybubetini müteakip Ermenilerden kadın, erkek beş kişi daha gelerek önümüzdeki Cuma günü de camilerin basılacağını ve komitenin faal azasından bir takım adamların isimlerini haber verdiler; bunlar meyanında misyoner Corç'un hizmetçisi Sürupe de vardı, tevkif edilenler adliyeye verildi; yalnız, meraneti, mefsedeti bütün komite rüesasından fazla olan Corç hapsedilmedi." (Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım, Ermeni Olaylarının İç Yüzü*, İstanbul, 2003, ss. 127-134).

8 Raporun tam metni için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1895-1896)*, II, Belge No: 29, Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Müd., Ankara, 2008, s. 85-102.

yılında ABD tarafından Anadolu'da yaşanan olayları incelemek üzere Osmanlı Devletinin isteği üzerine bir heyet Anadolu'yu gezmiş, her şeyi yakından görmüş, şayiaların asılsız olduğuna dair bir rapor yayınlamıştı. Bu heyet halkın kiliselerde rahatça ibadet ettiğini, mahkeme usullerinin düzgün işlediğini raporunda yazmış ancak Amerika kamuoyunda bu raporların pek etkisi olmamıştı.[9]

Knapp'ın bu tarz hareketleri ve elde edilen deliller Bitlis Valisi tarafından kanuna aykırı ve yeni karışıklıkların çıkmasına sebep olacak nitelikte değerlendirilmişti. Özellikle olaylara karışan Hamazasp, Mampre ve Serope'nin sorgularında, bunların bağımsız bir Ermenistan kurulması için İngiltere'nin desteğinde Misyoner Knapp tarafından kışkırtıldıklarını itirafları bardağı taşıran son damla olmuştu.[10] Bitlis Valisi Ömer Paşa 7 Kasım 1895'te, "Burada Amerika Konsolosu yok, olaylardaki dehaleti kesin olan George hakkında nasıl muamele edeyim?" diye soruyor, yirmi gün sonra bu sorusunu tekrarlıyor, "Amerikan Misyoneri Doktor Raynolds ve Mister Cole Muş'tadır. George buradadır. Ne yapılacak henüz cevap gelmedi" diyordu.[11]

ABD Dışişleri Bakanlığı, Knapp ile ilgili delilleri ve Osmanlı Devleti'nin endişelerini içeren yazıları aldıktan sonra, bu olayın araştırılacağını ve eğer böyle bir durum varsa P. Knapp'ın bu şekilde davranmasının men edileceğini, bu cemiyet üyelerinin vaaz ve eğitimden başka bir işle uğraşmamalarının kendilerine tavsiye edileceğini Osmanlı Hükümeti'ne bildiriyordu. Osmanlı Devleti ile ABD arasında yapılan anlaşmalara göre, bir misyonerin eğitim ve din işlerinden başka siyasi işlerle meşgul olması ve halkı bu şekilde tahrik etmesi yasaktı. Bu yüzden misyoner Knapp'ın durumu Hariciye Nezareti ve Was-

9 *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamit*, İstanbul, 1999, s. 236-237.

10 Bitlis Vilayeti Polis Komiserliği'nden Zaptiye Nezareti'ne 14 Teşrinisani Sene 1311 (27 Ekim 1895) tarih ve şifreli telgrafnamede bu durum açıkça ifade edilmişti. Alınan ifadeler şu şekilde idi: "Üç seneden beri Protestan Mister Corc'un hizmetinde bulunmaktayız. Vukuattan üç gün evvel ıslahat icra olunacağına dair İstanbul'dan bura hükumetine telgraf gelmiş olduğunu Mister Corci söyledi. Ve altı vilayet verildi. Ermenistan›ın teşkilini tebşir ederim diye milletimiz murahhasası Agop Efendi'ye hitaben yazdığı tezkireyi gece saat dörtte bize verdi. Biz de tezkireyi götürüp murahhasa efendiye verdik. Murahhasa efendi de "Ermenistan'ı tebşir eden tezkirenizi aldım. Memnun oldum. Tebrik eylerim." diye Corc'a cevap olarak yazdığı tezkireyi bize verdi. Biz de Mister Corc'a teslim ettiğimizi arz ve ihbar eyleriz." (Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, s. 131.

11 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919)*. II, s. 215-216.

hington Sefareti aracılığı ile ABD Hükümeti'ne bildirildi. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa bu görüşmeler sürerken Knapp ile ilgili kararını açıklamış ve durumu Yıldız Sarayına bildirmişti, buna göre, "Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanmış olan anlaşmanın 4. maddesinin tevsirinden ve iki devlet arasındaki ittifaktan dolayı ABD kendi vatandaşlarının Osmanlı Mahkemeleri'nde yargılanmasını istememektedir. Ancak konsoloslarının mahkeme edebileceğini belirtmektedir. Bitlis hadisesinde dahli bulunan Amerikalı Misyoner George'nin en yakın yerdeki konsolosça mahkeme ya da bir Osmanlı Mahkemesi'nde bir konsolosun ortaklığı ile mahkemesi doğru olamayacağından bu gibilerin Osmanlı topraklarından tardları en salim çare olacağı istişare odasından ifade edilmiştir."[12] (25 Kasım 1895). Hariciye Nezareti Knapp'ın sınır dışı edilmesini uygun görmüştür, ancak bu konudaki nihai kararı Padişah Abdülhamid verecektir. Padişahın bu konuda mütereddid davrandığı anlaşılıyor zira olayların gidişi ve tard işinin sürüncemede bırakılması bunu açıkça gösteriyor.

Muş'taki İngiliz Konsolosu Hampson,16 Kasım 1895 tarihli raporunda, Misyoner P. Knapp'ın Cuma günü Müslümanların Ermenileri katle başladıklarını kendisine yazdığını ifade ediyordu.[13] Olayların başlaması ve Knapp'ın yazışmalarının ele geçirilmesinden itibaren Osmanlı Hükümeti İngiltere nezdinde teşebbüslerde bulunarak, başlayan olayların Knapp'ın kışkırtmasıyla olduğunu bildiriyor, ele geçen delilleri günü gününe İngiliz temsilcilerine iletiyordu.[14] Hükümet İngiltere Elçiliğini bilgilendirerek doğru bir yol izliyordu, zira Knapp Anadolu'daki Ermenilere yardım edilmesini ve misyonerlere sahip çıkılmasını İstanbul'daki İngiliz Elçiliğine yazdığı mektuplarda talep ediyordu.[15] Yine Doğu Anadolu'da meydana gelen olayları araştırmak üzere kurulan uluslar arası komisyon hakkında Knapp, çeşitli görüşmeler yapıyor, bu konuda İngiliz elçiliğini bilgilendiriyordu. Aslında Knapp ile ve diğer misyonerlerle önemli değerlendirmeler daha önceki aylarda da yapılmış, bilgi ve belgeler ABD ve İngiltere elçileri ile

12 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919)*, II, Ankara 2007, s. 215-216.

13 *British Documents on Otoman Armenians*, Yay. Haz. Bilal Şimşir, Vol. IV, No: 687, Ankara, 1990, s. 631.

14 BOA. HR.SYS. 2850/5; HR.SYS. 2790/38.

15 BOA. HR.SYS. 2850/11.

paylaşılmıştı. 29 Mayıs 1895 tarihli dikkat çekici bir raporda durum açıkça ortaya konuluyordu:

> "'Sadaret Makamından Hariciye Nezareti'ne,
>
> Muş'a gitmek üzere Bitlis'ten hareket eden bir Ermeni'nin şüphe üzerine kasaba dışında üzeri arandığında, elbisesinin gizli bir yerinde bulunan ve Bitlis'teki Protestan Mektebi Müdürü Amerikalı "G. B. Knapp" imzasıyla Muş'taki İngiliz memuruna hitaben yazılmış ve bez üzerine basılmış vilayetten gönderilen iki ayrı İngilizce mektup tarafınıza takdim edilmiştir. Söz konusu mektupların muhtevalarında Osmanlı Devleti'nin memurları hakkında olumsuz ifadeler ve soruşturma komisyonunda Ermeniler aleyhinde yapılacak şahadetlere güvenilmemesi tavsiyesi gibi bazı kötü niyetli düşünceler yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde bulunan misyonerler ve diğer gayr-ı müslimler Padişah'ın hoşgörüsü sayesinde her yerden daha ziyade güvenli, eğitim ve öğrenimlerini rahatça yapmakta ve dini görevlerini tam bir serbestlik içerisinde yerine getirmektedirler. Ancak Washington Büyükelçiliği'nden de defalarca bildirildiği üzere Ermeni işlerinden dolayı Osmanlı Devleti hakkında yabancı ülkelerde yapılan yayınlar ve kötü niyetli girişimlerin sebeplerinden biri ve belki de birincisinin yukarıda adı geçen şahıs gibi misyonerlik ve öğretmenlik göreviyle yabancı ülkelerden ve çoğunluğu Amerika'dan gelen kişilerin iftiraya varan telkinlerinin olduğu bu mektupla da ispat edilmiştir. Buna benzer misyoner ve öğretmenlerin Osmanlı Devleti'nde gördükleri misafirperverlik ve iyiliğe karşı böyle kadir kıymet bilmez bir şekilde doğruluk ve gerçeklikten uzak sözlerle dost ve düşmanların zihinlerini karıştırmalarının insanlık açısından bakıldığında, ne kadar çirkin bir davranış olduğunu izah etmeye gerek yoktur. Bu sebeple gerektiği zaman buna göre müdafaada bulunulmak üzere mektubun bir suretinin Londra ve Washington Büyükelçiliklerine gönderilmesi, artık böyle durumlara son verilmesi gerektiğinin Amerika Hükümeti'ne tebliği konusunun Washington Büyükelçiliği'ne tavsiyesi ve İstanbul Amerika Büyükelçiliği'ne de bu yolda tebligat yapılması."[16]

Bu yazışmalar cereyan ederken Bitlisli Ermenilerden Bakkalyan Nazar ve Bakkalyan Ağacan Sadarete müracaat ederek Knapp'tan

16 BOA, HR. SYS, 2809/2-142; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895) III*, Ankara 2006, s. 162-163.

şikâyette bulundular. Bu telgraflarında Bakkalyan kardeşler şu noktalar üzerinde duruyorlardı:

> "Meydana gelen olaylara katılmadığımız için Ermeniler tarafından tehdit edildik, bu yüzden üç gün önce kardeşimiz Kevork öldürülmek kastıyla vuruldu. Bu cinayeti gerçekleştiren Serop, Hamazp ve Mampre hükümet yetkililerince yakalanarak sorgulandı, bunlar sorgularında kendilerini misyoner Knapp'ın tahrik ettiğini ve ailelerine bakmak için onlara yüz lira verdiğini, cinayet silahını da Knapp'tan temin ettiklerini kabul ettiler. Misyoner Knapp, Ermenileri camilere saldırmaya teşvik ve tahrik etmektedir. Burada bulundukça kendimizi rahat ve güven içinde hissedemeyeceğiz, buradaki Ermeniler üzerinde büyük bir nüfuzu bulunan bu şahsın şer ve zulmünden korunmamızı istirham ederiz."

Bu şikâyetlerden sonra misyoner Knapp'ın Ermeni Murahhası Ağop Ağa'ya yazdığı, görevinden istifa etmesi yönünde bir mektup daha ele geçirildi. Bütün bu deliller ve yakalanan Ermenilerin ifadeleri Hariciye Nezareti tarafından ABD yetkililerine iletildi. Knapp 1895 yılı Aralığında Bitlis'te mahkemeye çağrılmış, bu celbe, "bunun sefaret emrine bağlı olduğunu söyleyip" muhalefet göstermişti.[17]

İran'a gitmek niyetinde olan Knapp, hakkındaki bu iddialar doğrulanmadıkça Bitlis'ten ayrılmayacağını beyan etti, ABD Büyükelçiliği de bu iddiaların doğrulanması için araştırmalara başlandığını, şüpheli hakkında herhangi bir işlem yapılamamasını istedi. Amerika Büyükelçiliği Knapp'ın İstanbul'a getirilmesinin kararlaştırıldığını, bunu Osmanlı Hükümeti'nin de kabul ettiğini Hükümetine bildiriyordu (26 Ocak 1896).[18] Bundan sonra Sadaret 14 Şubat 1896'da Bitlis Vilayetine gönderdiği yazıda, "Mister George'un Bitlis'te kalmasında mahzur vardır ve Dersaadet'e gönderilmesi iyi olduğu için yanına zaptiye verilerek emniyet altında İstanbul'a gönderilmesi ve

17 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919).* II, s. 77-78.

18 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, II,* Belge No: 8, (1896-1919), ss.14-20. Bu sırada Antep'teki Amerika Mektebi Müdürü Fuller ve Dr. Shepard hakkında da halkı isyana teşvik ettikleri, öğrencileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttıkları için mahkemeye sevkleri gerektiği Halep Valisi Raif Bey tarafından talep ediliyordu (3 Şubat 1896). Van'da Amerikalı misyoner ve aynı zamanda Knapp'ın yakın arkadaşı da Osmanlı Devleti aleyhine neşriyatta bulunuyordu. (*a.g.e.* s. 20).

evraklarının postayla havalesi tavsiye olunur." [19] diyordu. Bitlis Valisi Ömer Paşa bu karara itiraz ederek, "fesat çalışmaları iki Müslüman ve on yedi Hristiyan'ın şahitlikleri ve delillerle sabit olan Mister George'un burada kalması mahzurludur, Dersaadet'e gönderilmesinde de her yönden sakınca vardır. Yabancılara ait tahkikat ve yargılama kanunlara ve uluslararası hukuka göre suçun işlendiği mahal mahkemesinde yapılmalıdır. Knapp burada yargılanmazsa buradaki kötü niyetlilere de örnek olur. İstanbul'da yargılanırsa, dış etkilerle devlet aleyhine birçok iftiralar ve iknaya çalışmalar yapılabilir. Hakkında ihbarda bulunanların da yabancı devletlerin elçilikleri tarafından çeşitli şekillerde ikna edilerek ifadeleri değiştirilebilir. En azından İstanbul'a gönderilmesinden ise başka bir yere gönderilmesi ve mahkeme edilmemesi de başka bir ihtimal olarak düşünülebilir." diyordu. [20] Ömer Paşa'nın bu tavşiyeleri yaklaşık iki ay önce Hariciye Nezareti tarafından alınan kararla aynı idi; Knapp'ın en azından sınır dışı edilmesi.

Ömer Paşa, bu yazıdan yaklaşık olarak bir hafta sonra 21 Şubat 1896 tarihinde Sadarete gönderdiği başka bir yazısında, "... Knapp, Bitlis hadisesinin yegâne mürettip ve müsebbibidir, Ermeni fedailerini katl-i nüfus gibi medeniyet âlemini sarsacak durumlara birçok paralar vaat ve temini ile teşvik ettiği sabit olmuştur. Bu şartlar altında şimdi de iane adı altında verilen komite paraları halkı kışkırtıyor. Bitlis Valisi olarak kurulacak komisyonla bu paraların dağıtılması daha münasiptir. Ancak İngiliz elçiliği bu durumu protesto etmiştir. Misyonerlerin böyle gizlice para dağıtmaları doğru değildir."[21] diyor, Knapp hakkındaki görüşlerini ve misyonerlerin çalışmalarını teyit ediyordu.

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, 24 Mart 1896'da Sadaret'e gönderdiği yazıda, "1830 tarihli muahedename gereğince, Knapp'ın bir Osmanlı mahkemesi tarafından yargılanamayacağını ya sefaretçe ya da konsolosça tedibini Amerika Sefirine bildirdiğini, Amerika Maslahatgüzarı'nın (ABD Elçisi Terrell bu sırada ABD'ye gitmiştir) kendisini ziyaret ederek Nisan sonlarına kadar Knapp'a dokunulmamasını istediğini ifade etmiştir. ABD temsilcisi, Knapp'a ait mahkeme ev-

19 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919). II*, s. 77-78.
20 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919). II*, , s. 77-78.
21 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919). II*, s. 79.

raklarının incelenmek üzere hükümetine de gönderilmesini istemiştir.[22] New York Times Gazetesi de 9 Şubat 1896 tarihli nüshasında, Knapp'ın Osmanlı Hükümeti tarafından haksız bir şekilde itham edildiğini, Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki bütün ABD Misyonerlerinin sınır dışı edileceğini yazıyor, ABD kamuoyunun harekete geçmesini istiyordu.[23]

ABD kamuoyu, daha Knapp ile ilgili kesin bir karar verilmemişken bu şekilde saldırıya geçerken, Bitlis Valisinin ikazlarından sonra George P. Knapp'ın Bitlis'ten çıkarılıp Diyarbakır'a gönderilmesi kararlaştırıldı (6 Nisan 1896). Bu sırada Bitlis'te Amerikan konsolosu bulunmadığından Halep'e gönderilmesi ve en azından orada, yapılan anlaşmalar gereği, Amerikalılara teslimi öngörülmüştü. Sadaret, Knapp'ın "incitilmeksizin" seyahat ettirilmesine önem veriyor bu konuda valilikleri uyarıyordu. İstanbul'daki ABD temsilcisi Knapp'ın tutuklandığından haberdar olunca Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bir yazı gönderiyor, Knapp'ın Bitlis'ten zorla çıkarılarak Diyarbakır'da hapsedildiğini ifade ederek bu durumu protesto ettiğini bildiriyordu. Ayrıca Knapp'ın Diyarbakır'da münasip bir yerde ikamet etmesine müsaade edilmesini, kendisini kabul edecek olan İngiltere Konsolosu Hallward'ın hanesine gitmesine müsaade edilmesini isteyerek, "bu muamele-i zecriye ve gayr-ı meşruaya karşı protesto ve şikâyette bulunurum" diyordu.

Bu şikâyet üzerine Sadaret, Bitlis valisinden Knapp'ın oradan nasıl ayrıldığını ve emval ve emlakçe bir ilişiğinin ve zararının olup olmadığını soruyordu. Bu arada Knapp da 7 Nisan 1896'da Diyarbakır'dan Halep'e gönderilmişti.[24] Knapp'ın Halep'e gönderildiği gün ABD Sefareti Maslahatgüzarı Osmanlı Hariciye Nezareti'ne şu protestoyu gönderdi:

"Sizinle daha önce yaptığımız görüşmede Mösyö Knapp'ın Nisan sonlarından önce İstanbul'a gönderilmeyeceğini ve sefirin olmadığı bir sırada misyonerler aleyhine bir şikâyette bulunulmayacağı Sadaret tarafından ABD Sefirine vaat edilmişti. ABD Dışişleri Bakanlığı bu

22 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919) II*, s. 52.

23 BOA. A.MKT. 694/5; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919) II*, s. 85.

24 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, (1896-1919), II*, ss. 13-20.

vaatlerin çiğnendiğine inanamıyor. Bu yüzden Mösyö Knapp'ın mesul bir heyetle Bitlis'e iadesini ve Nisan sonuna kadar orada kalmasına müsaade edilmesini, ABD Sefaretinden gönderilecek bir memurla Nisan sonunda ailesiyle birlikte mesul bir heyetin gözetiminde İstanbul'a gönderilmesini talep ediyorum. Knapp buraya gelince ABD Sefareti hakkındaki ithamları inceleyecektir. Mösyö Knapp'ın geçeceği yerlerde karışıklıklar olduğundan emniyetini temin için olağanüstü tedbirler alınmalıdır. Eğer Knapp her ne şekilde olursa olsun rencide edilecek olursa Osmanlı Hükümeti doğrudan doğruya mesul tutulacaktır."[25]

Bu yazı bir maslahatgüzar için çok cüretkâr bir tarzda ele alınmıştı. Maslahatgüzar Riddle, bu cesareti hükümetinden alıyor, hükümeti onun bu konuda taviz vermez bir tutum almasını istiyordu. Londra'da bulunan Armenian Relief Fund'un sekreteri T.H. Sanderson da, 8 Nisan 1896'da İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbory'a gönderdiği mektupta, Knapp ve diğer misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde baskıya maruz kaldığını, Amerikan ve İngiliz Hükümetlerinin Türk Hükümetlerini bu konuda uyardığını, bu ülkedeki misyonerlerin kanunlara uyduğunu ifade ediyordu.[26] Yine ABD'de yayınlanan misyonerlerin yayın organı Missionarry Herald da bu olaya büyük ilgi göstererek gelişmeleri günü gününe duyurdu. Bu haberler verilirken yapılan yorumlarda, "Ermenistan'ın ıssız çöllerinde Hıristiyanlık için hizmet eden iyilik sever insanlar, yargılanmadan sınır dışı ediliyorlar, hükümetimizi bu konuda cesur davranmaya ve misyonerleri korumaya davet ediyoruz. Misyonerler asilerden ve ihtilalcilerden uzaktırlar, sadece eğitim ve din işlerinde çalışıyorlar." deniliyordu.[27]

Knapp Halep'e geldi, Halep Amerikan Konsolosu Knapp'ın İskenderun'a gönderilmeden önce bir iki gün Halep'te kalarak hayvan

25 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919) II*, s. 50-51.

26 *The Times* 10 April 1896, Issue 34861.

27 *Missianarry Herald*, vol. XCII Nisan 1896, s. 179. Olaylar Knapp lehine sonuçlanınca, gazete Osmanlı Hükümeti tarafından ABD hükümeti'ne Knapp hakkında verilen suçlarla ilgili delillerin tamamı hakkında bilgi veriyor, Türk memurlarının objektif olmayan bakış açılarını yorumsuz veriyoruz deyip Ermenileri kışkırtmalar, evinde toplantılar, silah dağıtmalar, Müslümanlara hakaret, Hamazp, Serope ve Mampre ile görüşmeler ve onlara para vermeler bütün bu olaylar teferruatlı verilerek aslında bir misyonerin bunları asla yapamayacağı anlatılmaya çalışılıyordu. (*Missianarry Herald*, vol. XCII, Ağustos 1896, s.310-311.

ve eşyasını satmasına müsaade edilmesini istedi. Halep Valisi Raif Bey, Knapp'ın "memleket haricine çıkarılmak üzere gönderildiğini, ancak bunun ne şekilde olacağını bilmediğini" Sadarete yazıyordu. (15 Nisan 1896). İskenderun'da bulunan Amerikan Konsolos memuru Walker, 23 Nisan'da ABD Büyükelçiliğine gönderdiği yazıda, Knapp'ın geldiğini ve hükümetin ilk vapurla şahsı teb'id edeceğini, vapurun 24 Nisan'da geleceğini bildiriyordu. ABD Maslahatgüzarı Riddle 24 Nisan'da buna verdiği cevapta, "Knapp işinin şu anki durumundan harp sefinesi kumandanına malumat veriniz. Bir kere daha Knapp'ın teslimini talep ediniz ve derhal bana bildiriniz." diyordu.[28] Bu yazışmalar üzerine Mersin açıklarında demirlemiş olan ABD savaş gemisi Marblehead İskenderun açıklarına geldi. ABD Osmanlı hükümetini tehdit ediyordu. Ya Knapp serbest bırakılacaktı ya da ABD İskenderun'u bombalayacaktı. Osmanlı Hükümeti için Knapp'ı teslime etmekten başka çare görünmüyordu. Çünkü bu sırada hem İngiltere hem de Fransa hükümetleri de bu duruma bir an evvel son verilerek Knapp'ın serbest bırakılmasını istiyorlardı. Ayrıca Rusya da Osmanlı hükümetine bu konuda nasihatte bulunarak işin uzatılmamasını istiyordu. Avrupalı devletler bu hareketin bütün misyonerlere uygulanacak bir başlangıç olduğunu düşünerek hemen olayın üzerine gitmişler, Osmanlı hükümeti ise bu baskılara boyun eğerek ülkesinde binlerce insanın ölmesine sebep olan olayların kışkırtıcısını serbest bırakarak hakimiyet hakkını kullanamayacaktı.

25 Nisan'da Sadaret Halep vilayetine gönderdiği yazıda, bir adım geri çekiliyor, "Knapp'ın Bitlis'e dönmesine meydan verilmemek şartıyla talep olunduğunda konsoloshaneye teslimiyle durumun bildirilmesi" isteniyordu. Sınır dışı edileçek Knapp şimdi konsolosa teslim edilecekti. Halep Valisi Raif Bey 25 Nisan 1896'da Knapp'ın konsoloshaneye teslim edildiğini Sadarete bildirmiştir.[29] Knapp'ın Osmanlı hükümeti tarafından yargılanmadan teslimi olayı başından beri takip eden Avrupa ve ABD kamuoyu tarafından bir zafer olarak algılandı. The Times Gazetesi 28 Nisan tarihli nüshasında Knapp olayını şu şekilde açıklıyordu:

28 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919). II*, s. 52-53.

29 BOA. A.MKT.MHM. 694/7; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919). II*, s. 54-55.

"Amerikalı misyoner Mister Knapp Anadolu'dan sürüldü. Osmanlı Hükümeti Amerika Maslahatgüzarı Mr. Riddle'e verdiği, Amerika Konsolosluğuna teslim sözüne bakmayarak bu eylemi gerçekleştirdi. Hükümet 24 Nisan tarihli vapurla Knapp'ı Avrupa'ya gönderme kararı aldı. Mr. Riddle, daha önce kendisine verilen sözleri hükümete hatırlatarak çok enerjik davrandı. Mersin'deki Amerikan savaş gemisine İskenderun'a gitmesini ve Amerikan Konsolos'unun emrine kadar orada kalmasını istedi. Bu adımlardan sonra dün sabah (25 Nisan) Mr. Knapp ABD yetkililerine teslim edildi. Şimdi Knapp serbest ve muhtemelen İstanbul'a gidecek. Osmanlı Hükümeti'nin iddiasının aksine, Amerikalı Misyoner yolculuk boyunca bir mahpus muamelesi gördü ve Halep'te 5 gün gözaltında tutuldu. Vali kendisine Bitlis'e hiç dönmeyeceğine dair bir sözleşme imzalatmak istedi. Bununla beraber Knapp bunu yapmayı reddetti. [30]

Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere, Knapp'ın teslimi yetmemiş, şimdi de ona kötü muamele edildiği ile ilgili iddialar gündeme taşınmıştı. ABD, "Muhterem Knapp"'a yapılan kötü muamelenin de hesabını sormak istiyordu. Osmanlı Hariciye Nezareti ABD Büyükelçisi'ne gönderdiği 28 Nisan 1896 tarihli yazıda, Knapp'ın Halep'e gönderildiğini, tutuklanmayıp, seyahatinin rahat olması için (temin-i seyr ü seyahat maksadıyla) kendisine zaptiye verilmiş olduğunu, Diyarbakır'da hapishanede tutulmayıp Vali Paşa'nın hanesinde misafir edildiğini ve İskenderun'a vardığında oradaki Amerika Konsolosuna teslim edildiğini bildirilmişti. Başlangıçta İskenderun'dan Avrupa'ya gidecek bir vapura bindirilip tard edileceği bildirilen Knapp, ABD Büyükelçiliğinin ikazları ve baskıları üzerine "bir takım müşkülat tahaddüsüne mahal bırakılmamak için" İstanbul'a gönderilmek üzere İskenderun Amerika Konsolosluğu'na teslim edilmiştir. ABD İstanbul Büyükelçisi Terrell de Knapp hakkındaki suçlamaları incelemek üzere ABD'den hemen İstanbul'a gelmiştir.

Yaklaşık iki yıl uğraştıktan sonra yirmi gün Osmanlı Hükümeti tarafından suçlu olarak tutulan Knapp'ın durumu ABD ve İngiliz basını tarafından yakından takip edilmişti. Ermeni sorununun en önemli aşamalarından birisi olan propaganda ayağı bu şekilde inşa ediliyordu. Doğu olayları misyoner çalışmaları ile birleşince Osmanlı hükümetinin üzerindeki baskıları kaldırması imkânsızlaşıyordu. ABD'de

30 *The Times* 28 April 1896, Issue: 34876

bu sırada iki gazete birbiri ile çekişme halinde idi. Osmanlı Devleti Elçisi, Washington Post'ta kişisel ilişkilerini kullanarak devlet lehine yazılar yazdırıyordu. New York Times ve diğer gazeteler ise Türklerin Ermenilere zulmettiğini yazıyordu.

İstanbul'da bulunan Associated Press haber ajansı haberleri servis ediyor, olayın gelişme safhaları hakkında Avrupa'yı ve Amerika'yı bilgilendiriyordu. ABD basınında olay şu şekilde yer aldı:

Evening Herald "Türklerin Hesabı Görülmeli"[31], The Salt Lake Herald "Anadolu'daki Bütün Hıristiyanlar Sürülecek", "Türkler yalan söylediler" başlığı altında haberler vererek olayı anlattılar.[32] Washington'da yayınlanan The Evening Times Gazetesi 18 Nisan 1896 tarihli nüshasında, Bitlis'ten ABD gazetelerine gelen haberde, Amerikalı misyonerler Knapp ve arkadaşı Cole Türk hükümeti tarafından tutuklandı, 15 Mart'ta aileleriyle Bitlis'ten çıkarıldılar, İngilizler durumu protesto ederek misyonerlerin kendilerinin ortakları olduğunu bildirdi, bu durum Knapp'ın babası Cusing Knapp'ın 1883 yılında yaşadığı olayın bir rövanşı olarak görülüyor[33] deniyordu.

Welling İntelligencer, 8 Nisan 1896'da yayınladığı haberde, İstanbul'dan aldığı bilgileri aktarıyor, Knapp'ın Diyarbakır'da hapsedildiği, bu durumun uluslararası bir krize sebep olacağı Amerikan, İngiliz, Fransız bütün Hıristiyan misyonerlerin Anadolu'dan sürüleceği, yardım heyetlerinin de bölgede çalışmalarının yasaklandığı, Avrupa hükümetlerinin durumu protesto etmeye hazırlandıkları, Knapp ile ABD Elçisi Terrell'in görüşme halinde olduğu bildiriliyordu.[34] Spirit Age Gazetesi ise Knapp'ın ailesinden bahsediyor, bunların geçmişten beri muhterem insanlar olduklarını, tutuklu P. Knapp'ın Muhterem C. Knapp'ın oğlu olduğunu, Woodstok'lu C.W. Knapp'ın kuzeni olduğunu Bitlis'te doğup büyüdüğünü, sınır dışı edilmesinin beklendiğini, bütün misyonerlerin aynı akıbete uğramasının muhtemel olduğunu ve bu durumun halkı endişelendirdiğini yazıyordu.[35]

31 *Evening Herald*, 7 Nisan 1897, No: 90. Aynı nüshada şun habere de yer veriliyordu: "Knapp'a Bitlis'e dönmesi için hala müsaade edilmedi, şu anda Berlin'de bekliyor."

32 *The Salt Lake Herald*, 28 Ağustos 1896.

33 *The Evening Times*, 18 Nisan 1896, Vol. 1, No:222

34 *Whelling İntelligencer*, 8 Nisan 1896 vol. XLIV, No:195.

35 *Spirit of Age*, 11 Nisan 1896.

Los Angeles'te yayınlanan The Herald Gazetesi 28 Nisan 1896 tarihli nüshasında, "Amerika'nın Bitlis'teki misyoneri Muhterem George P. Knapp yargılanmaksızın Bitlis'ten sürüldü, gerekçe ise Ermenileri kışkırtmaktı. Türk hükümeti ile ABD hükümeti arasındaki anlaşmaya ve görüşmelere aykırı olarak ailesinde koparılıp İskenderun'a gönderildi. İstanbul hükümetinin valinin konuğu olduğuna dair açıklamalarına rağmen bir mahkum olarak muamele gördü. Osmanlı hükümeti bir aydan fazla bir zaman Knapp'ı elinde tuttu, Bitlis'e ya da İstanbul'a göndermedi. İskenderun'da bulunan Riddle, Mersin'de demir atmış olan ABD savaş gemisi Marblehead'dan yardım istedi. Knapp'a karşı suçlamalar destekten yoksundu ve eğer Knapp'ın sürülmesi önlenmezse Osmanlı Devleti'ndeki bütün misyonerler aynı akıbete uğrayacaktı. İngiliz elçisi Philip Currie, Fransız elçisi M. Cambon Osmanlı Devleti Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'yı arayıp konuyu çözmesini istediler. ABD'nin protestoları, baskılar ve Rus büyükelçisinin uyarıları üzerine Sultan bu planı uygulamaktan vazgeçmek zorunda kaldı." diyordu.[36]

Morning Advertiser, 26 Ekim 1896 tarihli haberinde olaylara değinerek, misyonerlerle Ermenilerin ilişkilerinden ve Osmanlı hükümetinin bunlara karşı aldığı tedbirlerden bahsediyordu.[37] Sacramento Daily Union,[38] ve Sanfirancisco Call,[39] Knapp'ın Diyarbakır'da tutuklu olduğunu okuyucularına duyuruyor, geniş tahliller yapıyorlardı. Los Angeles Herald, Knapp tutuklanarak Diyarbakır'a götürüldü, ABD Knapp'ın suçsuz olduğunu iddia etti ve durumu misyonerler lehine çevirmeyi başardı[40] diyordu.

Olayların bitmesinden üç ay sonra bile Missionarry Herald Gazetesi, Knapp meselesi üzerinde duruyor, "Knapp İstanbul'da eşi New York'ta" başlığı ile verdiği haberde, "Anadolu'daki misyonerlerimiz büyük baskı altındalar halk büyük baskılar altında iken eski Gregoryan Kilisesi Protestanlara kapılarını açtı. Dostluk ve barış getirildi. Muhterem George P. Knapp, Bitlis'te yakalandı ve İskenderun'a jandarma

36 *The Herald* (Los Angeles), 28 April 1896, No: 200; *The Record Union* (Sacramento), 27 Ağustos 1896, No: 60.
37 HR. SYS. 2790/38.
38 9 Nisan 1896, vol. 91, No: 39; 11 Nisan 1896, vol. 91, No: 41.
39 9 Nisan 1896, Vol. 79, No: 131.
40 28 Nisan 1896, vol. 25, No: 200

eşliğinde gönderildi ve pasaportuna "sürgün" damgası vuruldu. Halep'ten İstanbul'a gitmesine müsaade edilmedi. Türk Hükümeti taleplere kulak tıkadı. Kimse ne olacağını bilmiyordu. Mr. Knapp'ın karısı ve annesi ve Mr. Cole, Bitlis'ten ayrıldı. Erzurum'a gönderildiler. Miss Grace Knapp, Van'dadır. Mrs. Alzina, Mr. Knapp ve Mrs. George P. Knapp, 18 Temmuz'da New York'a ulaştılar." diyordu.[41]

Sonuç

İstanbul'da ABD Büyükelçiliğinde misafir edilen George P. Knapp buradan ABD'ye gönderildi, en azından kısa bir süre için gözlerden uzak olması gerekiyordu, öyle de oldu. Ancak Knapp'ın Anadolu ile ilgili çalışmaları bitmedi, Boston'da bir misyoner kuruluşu olan National Armenian Relief Committee'nin sekreterliğini üzerine aldı. Bu komite özellikle Türkiye'deki yetimlerin yararına faaliyetlerde bulunuyordu. Knapp, Board'un 1898 yıllık toplantısında Bitlis hakkında açıklamalar yapıp yardımın ve bu bölgede yapılacak çalışmaların öneminden bahsetti.[42]

Knapp'ın sekreterliğini yaptığı National Armenian Relief Committee tarafından ABD gazetelerine gönderilen yazılarda, (örn. Washington Post) "Türkler tarafından mahv ve yok edilmekte olan Ermenilere yardımda bulunulması" için Amerika ahalisine müracaat ediliyordu.[43] George P. Knapp ABD'de üç yıl çalıştıktan sonra, 1899 yılında Harput'ta görevli Dr. Herman N. Barnum tarafından davet edilince, Boston'daki sekreterlik görevinden istifa ederek Harput'a geldi. Burada misyonerlik faaliyetleri, yardım toplamalar ve eğitim işlerine destek verdi. The Missionarry Heral'a göre, 1906 yılında Knapp hala Elazığ'daydı.[44] Dahiliye Nezareti onun çalışmalarından ve geçmişinden şüphelenmiş olacak ki valilikten durumunu soruyor, Mamüretülaziz Valiliği 30 Mart 1907 tarihinde verdiği cevapta Knapp'ın

41 *The Missionary Herald*, Vol. XCII (Jully 1896) No: VII, s. 211.

42 *The Missionary Herald*, Vol. XCIV, Boston, 1898, s. 257, 457.

43 Gazete bu yazıyı yayınladıktan sonra misyonerlerin bu çalışmalarını eleştiriyor, ABD ahalisinin Türkleri ve Ermenileri tanımadığı, bu propagandaların yanlış olduğu ifade ediliyordu. Gazete ABD'nin Osmanlı Devleti'ne zararlı müdahalelerinin sona ermesini istemekte, Ermenilerin ihtilal hareketlerinden dolayı cezalandırıldıkları belirtiliyordu. Ayrıca misyonerlerin geri çekilmesi de isteniyordu. Bu yazı tepki çekiyordu. Nisan 1899 (B.O.A. HR. SYS. 74/62).

44 *The Missionarry Herald*, vol. XCV, 1899, s. 396; vol. CII, s. 22.

herhangi bir zararlı çalışmasına rastlanmadığını bildiriyordu.[45]

Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'nin her vilayetinde bu misyonerlerden vardı ve sevk kararı verildiğinde buna en çok onlar itiraz ettiler. Onlara göre, sevk ve iskân kararı onların yıllardan beri Osmanlı coğrafyasında yaptıkları yatırımların heba olması demekti. Bu yüzden savaş boyunca Osmanlı devleti aleyhine Avrupa ve Amerika'da propagandalar yaparak Türklerin Ermenilere soykırım uyguladığı şayiasını yaydılar, ABD'yi savaşa girmek konusunda iknaa çalıştılar. Bütün bu çalışmalarında da başarılı oldular. Dünyada etkisini kaybeden Osmanlı Devleti bu planlı propagandalara karşı koyamadığı gibi ülkesindeki zararlı çalışmaları da önleyemedi.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)
Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)
Hariciye Nezareti Siyasi kalemi (HR. SYS.)
Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi (A.MKT.MHM.)

Süreli Yayınlar

Evening Herald
Missianarry Herald
Spirit of Age.
The Evening Times
The Herald (Los Angeles
The Record Union (Sacramento).
The Salt Lake Herald, 28 Ağustos 1896.
The Times
Whelling İntelligencer.

Kitaplar, Makaleler

British Documents on Ottoman Armenians, Yay. Haz. Bilal Şimşir, Vol. IV, No: 687, Ankara, 1990.

Açıkses, Erdal, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile

45 BOA. DH. ŞFR. 348/46.

İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu,* Özel Sayısı II, (Mart-Nisan 2001), Yıl:7, S. 38.

Açıkses, Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri,* Ankara, 2003.

White, George E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları,* Ter: Cem Tarık Yüksel, İstanbul, 1995.

Şahin, Gürsoy, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rolleri Üzerine Bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* c. VII (Haziran 2005).

Mithat, Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Dergisi,* sayı: 19 (2006).

Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım, Ermeni Olaylarının İç Yüzü,* İstanbul, 2003.

Karpat, Kemal, *Ottoman Population,* Wisconsin, 1958, s. 130-131.

Şaşmaz, Musa, *Kürt Musa Bey Olayı, (1883-1890),* İstanbul, 2004.

Kılıç, Osman, "Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri", *Ermen Araştırmaları,* sayı:29 (2008).

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1895-1896), II, Belge No: 29, Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Müd., Ankara, 2008.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919), II, Ankara 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895) III, Ankara, 2006.

Turan, Ömer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı,* C. II, (edit. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999.

Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları,* İstanbul, 2005.

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, *Sultan Abdülhamit,* İstanbul, 1999.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları,* İstanbul 1989.